Filosofie en recht Wim Borst

Paul Scholten: om recht en gerechtigheid

Rechtsgeleerde, publicist, organisator, kerkhervormer, nationale figuur

Onlangs verscheen de biografie *Om recht en gerechtigheid* over Paul Scholten van de hand van Rogier Chorus. Daarin wordt Scholten geportretteerd als markant rechtsgeleerde, publicist, organisator, kerkhervormer en nationale figuur. Wie was deze Scholten? Wat maakt hem zo interessant dat er een biografie over hem is geschreven? Wim Borst schetst de persoon en het werk van Paul Scholten en geeft aan wat hij ons vandaag de dag nog te zeggen heeft.

Paul Scholten (1875-1946) was hoogleraar in het privaatrecht, de rechtsgeschiedenis en de rechtsfilosofie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij staat te boek als een van de grootste Nederlandse juristen van de twintigste eeuw. Kenmerkend voor zijn denken was de verbinding die hij legde tussen recht en levensbeschouwing. Die verbinding lag, aldus Scholten, *in* het recht zelf: "Wie meent rechts- en levensopvatting te kunnen scheiden, schaadt beide." Recht wortelt in de scheiding van goed en kwaad, het is een deelgebied van de ethiek (de moraal). De basis van het recht ligt daarom in een wet van hogere orde dan de menselijke wetten. De kenbron van de moraal is ons geweten en in het geweten beluistert de christen de stem van God. Een juridische beslissing is altijd een gewetensbeslissing. Dit gedachtengoed - onder juristen veel bediscussieerd - is blijvend actueel. Het kent drie fronten: het positieve Nederlandse recht, de rechtsmethodologie (de rechtsvinding) en de rechtsfilosofie (recht en levensbeschouwing). Ik schets eerst Scholtens betekenis en kom daarna toe aan de onlangs verschenen biografie.

Het positieve Nederlandse recht

Met 'positief recht' bedoelen juristen het recht zoals dat op een bepaald moment (bijvoorbeeld: 25 januari 2023) in een bepaald gebied (bijvoorbeeld: Nederland) geldt. In de jaren 70, toen ik rechten studeerde, was het nog allemaal 'Meijers en Scholten' wat de klok sloeg. Dat effect is intussen al lang weggeëbd, jongere generaties studenten kennen nauwelijks hun namen nog. Meijers' naam leeft voort in het 'nieuwe' Burgerlijk Wetboek, waarvan hij de grondlegger was - maar dat al lang niet meer 'nieuw' is. Scholtens naam leeft voort in het *Instituut* aan de Universiteit van Amsterdam dat naar hem is vernoemd - maar dat uitdrukkelijk afstand heeft genomen van Scholtens christelijke levensbeschouwing. Het *Instituut* kiest voor "een secularisatie van Scholtens ideaal van gerechtigheid als leidend beginsel"; en dus "kan uit Scholtens schema God worden afgestoten naar de Vrije Universiteit".[1] Daar staat overigens tegenover dat de UvA tussen 2010 en 2020 ruimhartig heeft geïnvesteerd in de digitale publicatie van al Scholtens werken op internet.[2]

In het positieve recht zijn er allerlei onderwerpen waarover juristen van mening verschillen. Hoe moet dit artikel worden uitgelegd, hoe moet dat voorschrift worden opgevat? Dat zijn vragen waarover juristen onafgebroken debatteren. Zulke vragen zijn de brandstof van de rechtswetenschap. Een van de beroemdste voorbeelden is de vraag wat onder een 'onrechtmatige daad' moet worden verstaan. Wie een 'onrechtmatige daad' pleegt, moet de schade die een ander daardoor lijdt, vergoeden. Maar wanneer is daar nu sprake van? Tot 1919 kon alleen een handelen in strijd met een wettelijk voorschrift als 'onrechtmatige daad' gelden; als de dader niet een wettelijke regel had overtreden, kon er geen sprake zijn van een onrechtmatige daad. In 1919 veranderde de Hoge Raad, ons hoogste rechtscollege, van standpunt. Sindsdien kan ook een 'handelen in strijd met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt' worden aangemerkt als 'onrechtmatige daad'. De wet was niet veranderd, het recht wel. Voorafgaand aan die beslissing hadden juristen al decennia lang over deze vraag gedebatteerd.

Zo heeft ook Scholten in zijn tijd standpunten ingenomen en opvattingen verdedigd over tal van dit soort vragen. Die standpunten plegen te worden beargumenteerd met al het retorische materiaal dat de jurist ter beschikking staat; hier ga ik in het vervolg van dit artikel op in. Spannend is dan steeds of de Hoge Raad in een concreet geval voor de ene of voor de andere uitleg kiest. En ook welke keuzes de wetgever maakt. Een heel aantal van de door Scholten verdedigde opvattingen zijn in de loop der jaren inderdaad door de Hoge Raad en/of door de wetgever omarmd. Daarmee zijn ze voor de latere generaties juristen gemeengoed geworden. Daarnaast was hij een uitnemend en inspirerend docent en had hij een groot aantal promovendi. Mede hierdoor heeft Scholten naam gemaakt als groot rechtsgeleerde. Maar het boek dat hem het meest bekend heeft gemaakt en dat tot op de dag van vandaag de juridische wereld in zijn greep houdt, is zijn boek over de methodologie van het privaatrecht, oftewel: de rechtsvinding.

De methodologie van het privaatrecht (de rechtsvinding)

Het boek staat bekend onder de weinigzeggende titel *Het Algemeen Deel*. Die titel houdt verband met de reeks boeken over het privaatrecht, die in de negentiende eeuw werd gestart door Carel Asser. Die reeks omvatte vijf delen, overeenkom-

stig de vijf boeken van het oude Burgerlijk Wetboek: *Personen- en familierecht*, *Zakenrecht*, *Verbintenissenrecht*, *Erfrecht* en *Bewijsrecht*. Dat waren ook de titels van de vijf delen van de *Asser*-serie. Hoewel Carel Asser al lang is overleden, is de bewerking van zijn boeken door anderen voortgezet. Scholten heeft in zijn tijd de delen I (*Personen- en familierecht*) en II (*Zakenrecht*) bewerkt, Meijers deel IV (*Erfrecht*). Inmiddels is de *Asser*-serie, die begon met vijf delen, uitgedijd tot bijna vijftig (!) delen.

Wie meent rechts- en levensopvatting te kunnen scheiden, schaadt beide.

Scholten heeft zich langdurig en indringend bezig gehouden met de vraag hoe een jurist nu eigenlijk tot zijn inzichten en resultaten komt. Anders gezegd: met de *methode* van rechtsvinding. In 1919 schrijft hij: "Ik geloof dat wij in de rechtswetenschap voor het oogenblik aan niets zoo zeer behoefte hebben als aan een goede methodologie." En zoals Sander Griffioen op zijn Leidse colleges *Reformatorische Wijsbegeerte* in de jaren 80 ooit zei: "Het boek dat je altijd al zo graag wilde lezen, zul je zelf moeten schrijven." Dat gold ook voor Scholten. En zo heeft hij dan in 1931 zijn boek over rechtsvinding gepubliceerd, gepresenteerd als het *Algemeen Deel* van de *Asser*-serie. Het is te allen tijde door vriend en vijand geprezen om zijn kwaliteiten.

In een helder betoog geeft Scholten aan dat een jurist - bijna vanzelfsprekend - als hij een rechtsvraag voorgelegd krijgt, begint met te kijken wat de wet daarover zegt. Die geeft soms een duidelijk antwoord. Maar lang niet altijd. Want woorden behoeven interpretatie. En daar beginnen de meningsverschillen; ik duidde dat hiervoor al kort aan. Bovendien: wetten komen niet uit de lucht vallen. Zij worden door mensen gemaakt. Een minister biedt een wetsvoorstel aan de Tweede Kamer aan, met daarbij een memorie van toelichting waarin hij uitlegt wat hij bedoelt met de wet als geheel en met de afzonderlijke artikelen van de wet. De Kamers spreken daarover, stellen vragen, de minister beantwoordt die. Dat alles wordt vastgelegd in de Kamerstukken. En dat is allemaal relevant voor de juiste uitleg van de wet. Dat noemen we de *wets*geschiedenis.

Daarnaast is er de *rechts*geschiedenis. Want instituten als het huwelijk, de verbintenis, de straf, het koningschap, en vele, vele andere, hebben een lange geschiedenis, die vaak terug gaat tot de tijd van de Romeinen (of nog eerder) en het oudvaderlands recht. Ook dat is onder omstandigheden van belang voor het juist verstaan van ons huidige recht. En wetten ontstaan niet in een vacuüm. Ze worden gemaakt in een bepaalde tijd, als antwoord op bepaalde maatschappelijke vraagstukken. Wat wilde de wetgever eigenlijk regelen, welk

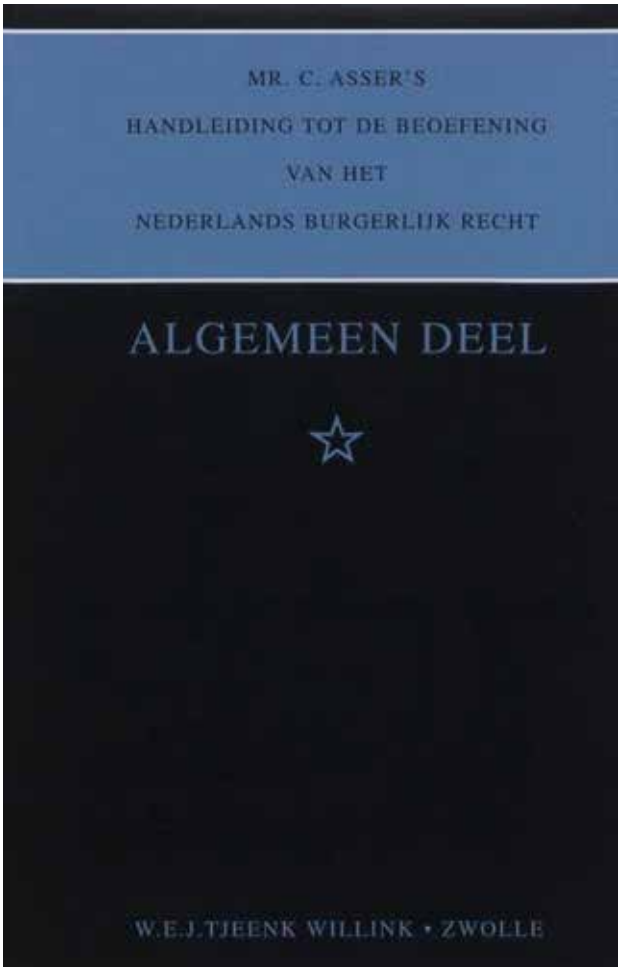

probleem beoogde hij aan te pakken? Wat waren de mogelijkheden, de beperkingen, de maatschappelijke, economische en culturele randvoorwaarden? En hoe actueel is dan bijvoorbeeld ons Wetboek van Strafrecht uit 1886 nu, bijna 120 jaar later, nog? De samenleving is bepaald veranderd in die jaren. Ook daar kijkt de jurist naar als hij een wet moet toepassen.

Er zit dus een hele wereld achter elke wet en achter elk wetsartikel. En dan is er tegenwoordig natuurlijk ook nog de enorme stroom regelgeving vanuit de Europese Unie. Daar zitten om zo te zeggen nog eens achtentwintig werelden achter. En als klap op de vuurpijl: wetten geven niet altijd een antwoord. Er doen zich rechtsvragen voor waar de wetgever eenvoudig nooit aan heeft gedacht en waarvoor hij niets heeft geregeld. Wat dan? Een rechter kan niet zeggen: "Sorry, ik weet het niet."

Is er dan misschien een bepaalde methode die een jurist altijd moet volgen? En die hem liefst automatisch naar het juiste antwoord voert? Is er bijvoorbeeld een rangorde tussen al die factoren bij de uitlegging van de wet? Als je de vraag zo stelt, ben je eigenlijk op zoek naar een algoritme. Maar helaas, zo'n algoritme bestaat niet, aldus Scholten. Of 'helaas' - hoezo? Moeten we zo'n algoritme willen? Nee!, is het besliste antwoord van Scholten; want dat is een illusie. Het was wel de gedachte van de negentiende eeuw. Maar: "De oude waan, dat alle recht in de wet te vinden is, dat

recht en wet synoniem zijn, ligt verbroken!" Recht is iets levends, dat zich niet laat vangen in formules. En het is onderdeel van ons zedelijk leven. Dus de beslisser - in rechtszaken: de rechter - zal moeten *kiezen*; en wel voor eigen rekening. Die 'rekening' is uiteindelijk zijn eigen geweten. En de keuzes die hij in geweten maakt, zal hij helder en overtuigend - en op geleide van de wet - moeten verantwoorden in zijn vonnis.

Over dit beeld van de rechtsvinding is sinds 1931 onder juristen veel gedebatteerd. Er is in de loop der jaren het nodige aan toegevoegd. Maar in de kern staat het nog steeds als een huis. Vooral over Scholtens ideeën over de functie van het geweten in de rechtsvinding is veel gediscussieerd. En dat brengt mij bij het derde front: Scholtens rechtsfilosofische werk, oftewel: recht en levensbeschouwing.

De rechtsfilosofie (recht en levensbeschouwing)

"Wie meent rechts- en levensopvatting te kunnen scheiden, schaadt beide", schreef Scholten in 1915. De zin loopt verder:

> "hij vervalscht zijn rechtsovertuiging, omdat hij het teruggrijpen op de hoogste waarde stelselmatig vermijdt en een ook voor hem mindere waarde, het geluk van het zoo groot mogelijk getal b.v. tot de hoogste maakt. Hij verhindert zijn levensbeschouwing zijn geheele Ieven te doordringen, de boom kan niet naar alle zijden zijn takken uitstrekken, zijn groei wordt belemmerd. En de schade is niet enkel individueel, het recht mag nooit propaganda-middel zijn voor religie - het zal er anders uitzien, indien het van uit een religieuse, dan van uit een naturalistische levensleer is gevormd."

Met deze zinnen gaf Scholten zijn visitekaartje af aan de juridische wereld. Het opstel uit 1915 is het eerste na "de grote ommekeer, die sinds 1913 in zijn geestesleven intrad. In plaats van een lauwe gematigdheid tegenover het Christelijk geloof, werd zijn houding die van een overtuigd Christen, wiens levensbeschouwing in al zijn handelen en denken tot uiting kwam".[3]

Het opstel uit 1915 was ook Scholtens eerste rechtsfilosofische opstel. Er zouden er nog vele volgen. Eigenlijk is 'rechtsfilosofisch' niet de goede aanduiding. Weliswaar is Scholten ook een aantal jaren hoogleraar Rechtsfilosofie geweest, maar over rechtsfilosofie in technische zin heeft hij nimmer iets geschreven. Het opstel van 1915 was ook niet gepubliceerd in een juridisch tijdschrift, maar in *Synthese*. Dat was een brochurereeks die in 1914 was opgezet door zijn vriend en collega Kohnstamm (de natuurkundige, die wordt gezien als de grondlegger van de Nederlandse academische pedagogiek), samen met de Leidse theoloog en filosoof Arthur de Sopper. En zo zijn de meeste van Scholtens 'rechtsfilosofische' opstellen *niet* gepubliceerd voor vakgenoten, maar voor een veel ruimere lezerskring van christenen en/of wetenschappers in het algemeen. Veel van die opstellen zijn de neerslag van lezingen voor zo'n breed publiek. Met die lezingen en artikelen vestigde hij naam als publicist.

Kern van zijn betoog was, zoals gezegd, dat recht en levensbeschouwing niet zijn te scheiden. Nog breder geformuleerd: dat onze levensbeschouwing al ons handelen en denken doortrékt, of op zijn minst: *behoort* te doortrekken (zie het citaat van Meijers hierboven). Scholten had contact met de theoloog P.D. Chantepie de la Saussaye, een van de exponenten van de negentiende-eeuwse ethische theologie.[4] Onder diens invloed was Kohnstamm in 1913 gekomen tot zijn zogeheten Bijbels Personalisme. En dat '(Bijbels) Personalisme' vormde de kern van Scholtens levensbeschouwing, zoals hij zelf schreef in een opstel uit 1924. Kohnstamm verstond daaronder "een wijze van denken (…) waarin de centrale kategorie die van de Persoonlijkheid Gods is, in tegenstelling (…) met een onpersoonlijk beginsel of begrip van 'het Goddelijke'".[5] Hij duidt dit aan als Personalisme (met een hoofdletter), ter onderscheiding van het personalisme (met een kleine letter), "waarbij niet een theologische, maar een anthropologische toepassing van het woord 'persoon' in het centrum staat".

De verwijzing van Scholten naar het Personalisme in zijn opstel van 1924 heeft betrekking op een brochure van Kohnstamm uit 1922, getiteld *Persoonlijkheid en Idee*, en meer in het bijzonder op wat Kohnstamm daarin schrijft over het geweten. Dat is een centraal begrip in Kohnstamms Personalisme. En dat werd het ook in Scholten rechtsmethodologie. Want recht vinden is, zoals gezegd, nu eenmaal geen algoritmische bezigheid. Er is niet een formule waarmee je elk juridisch probleem kunt 'oplossen', zoals je een wiskundesom kunt oplossen door een aantal logische stappen te volgen. Dat geldt trouwens niet alleen voor het recht, maar voor álle wetenschap, ook de exacte (behalve misschien de wiskunde), dat wil zeggen voor de natuurwetenschappen. Uiteindelijk komt de onderzoeker altijd op een punt waar de empirische en logische bewijsvoering ophoudt en hij een beslissing moet nemen welke conclusie(s) hij trekt. Die conclusie is altijd een sprong: een keuze die niet (meer) door de waarneming en/of de logica wordt gedicteerd. In de woorden van Scholten:

> "Reeds in het wetenschappelijk oordeel, de beslissing of zekere stelling waar is, ligt behalve de materie, die geoordeeld wordt (de waarneming) en de regel van logica waarnaar geoordeeld wordt nog een derde, niet nader te herleiden of te omschrijven element: de beslissing zelve. Wordt een wetenschapsoordeel overgenomen, een stelling aan iemand bewezen, dan wordt dit derde genegeerd, aangenomen dat het bij den hoorder juist zoo werkt als bij den spreker. En dit mag men doen, omdat de kans dat het anders is miniem klein is."

Maar in de rechtstoepassing, zo vervolgt hij, ligt het accent juist op dat derde element, omdat recht altijd een zedelijk (= moreel) oordeel impliceert en "in het zedelijk oordeel is de beteekenis van dit derde element een geheel andere, is dit irrationeele juist het essentieele". Dit ligt dus opgesloten in de aard van het recht. Dat is de eerste pijler van Scholtens rechtsopvatting. "Recht is een provincie van het grote gebied van het goede."

Onze kennis van goed en kwaad vindt zijn grond in het geweten. Dat is het Personalistische element in Scholtens levensbeschouwing, dat regelrecht doorwerkt in zijn rechtsopvatting.

Daarmee is dus zijn mensbeeld ook in zijn rechtsopvatting beslissend. Dat is de tweede pijler van Scholtens rechtsopvatting. Ironisch genoeg ben ik daarmee helemaal terug in 1971, het eerste jaar van mijn Rechtenstudie in Rotterdam. Want op de colleges "Inleiding tot de rechtswetenschap" aldaar van professor Ter Heide ging het over drie dingen: het mensbeeld, het mensbeeld en het mensbeeld!

Over die betekenis van het geweten in de rechtsvinding is, zoals gezegd, in de loop der jaren onder juristen veel gedebatteerd. Velen vinden het beeld te beperkt: je bent als rechtzoekende dus overgeleverd aan de willekeur van het geweten van deze of gene rechter! En het wordt ze helemaal te kras als Scholten in dat verband ook nog stelt dat de gelovige in het geweten de stem Gods meent te horen. Maar al meteen in 1915 heeft Scholten dit bezwaar gepareerd:

> "Wijst dit alles niet op de onzekerheid in de uitspraak van het geweten? Ik heb het bezwaar van 'bodemloos subjectivisme' niet te onderzoeken voor de moraal, (…) voor het recht schijnt het ernstiger, meer dan de moraal heeft toch het recht aan vastheid behoefte. In waarheid is het echter hier van geringer beteekenis dan daar. De enkele gewetensuitspraak beslist toch niet over het recht. Het innerlijk zedelijk oordeel mag en moet ieder leiden, die in welke hoedanigheid ook, naar recht zoekt, met dit zedelijk oordeel alleen *maakt* hij geen recht. Er komen zooveel andere bestanddeelen daarbij mede in aanmerking, dat het gevaar voor bodemloos subjectivisme niet heel groot is."

De enkele gewetensuitspraak beslist toch niet over het recht. Hier stuiten wij op een ander belangrijk element in Scholtens denken: de dialectiek. Bij het horen van die term denken velen al snel aan Hegel. Maar dat is niet de richting die Scholten inslaat. Want bij Hegel wordt de tegenstelling tussen these en antithese steeds overbrugd door een synthese. Bij Scholten is dat niet het geval. Hij laat de tegenstelling staan. Dialectiek is dus bij Scholten nooit of het een of het ander: of de wet of het (al dan niet christelijke) geweten van de rechter, maar altijd en-en: *zowel* de wet (plus de maatschappelijke omstandigheden: het objectieve, uitwendige element), *als* het geweten (het subjectieve, inwendige element). Daarover bestaat onder juristen nogal wat misverstand. Door zijn soms wat cryptische schrijfstijl heeft Scholten velen op het verkeerde been gezet.

Recht is een provincie van het grote gebied van het goede.

Biografie

In het voorgaande heb ik Scholten geschetst zoals de juristen hem vooral kennen, namelijk uit zijn publicaties; dus als de rechtsgeleerde en de publicist. De onlangs verschenen

biografie van Rogier Chorus bevestigt dat beeld ten volle. Heel waardevol zijn in dat verband de korte en puntige samenvattingen die Chorus geeft van de belangrijkste publicaties van Scholten. Maar de biografie voegt er nog drie andere beelden aan toe: dat van de organisator, van de kerkhervormer en van de nationale figuur. Ik vat het kort samen.

De organisator. In zijn studententijd was Scholten lid geworden van het Amsterdams Studentencorps ("zoals voor studenten van zijn stand gebruikelijk", aldus Chorus). Als abactis (secretaris) was hij intensief betrokken bij een herstructurering van dat corps, die in die jaren werd doorgevoerd. In 1916 werd hij medeoprichter van het Amsterdams Lyceum (school voor 'bijzonder neutraal onderwijs') en vervolgens in 1924 de centrale figuur bij de oprichting van de Rechtshogeschool in Batavia. Hij zag kans om dat laatste binnen een jaar te realiseren, wat een bijzondere prestatie was, want (ook) in die tijd plachten de ambtelijke molens langzaam te malen. Chorus wijdt aan dit ene jaar bijna een kwart van zijn boek. Dat levert, naast veel details, dan wel een interessante schets op van het Nederlandsch Indië van die tijd. In 1932 was Scholten als rector magnificus de centrale figuur bij de organisatie van het eeuwfeest van de UvA. Al vanaf 1926 was hij eerst bestuurder en later, vanaf 1935, voorzitter van het Nederlandsch Bijbelgenootschap (NBG). In die hoedanigheid mocht hij het eerste exemplaar in ontvangst nemen van de Nieuwe Vertaling van het Nieuwe Testament, die in 1939 was gereed gekomen. Bij die gelegenheid legde hij de voorzittershamer neer. Dat was niet het geval voor zijn werkzaamheden in het kader van de herziening van de kerkorde van de Nederlandsche Hervormde Kerk. Dat werk heeft hem vanaf de jaren 30 tot aan zijn overlijden in 1946 bezig gehouden. De voltooiing daarvan heeft hij niet meer beleefd, net zomin als de voltooiing van de Nieuwe Vertaling van het NBG.

Paul Scholten heeft de biografie gekregen die bij hem past: sober en ingetogen, waardig en voornaam.

De jaren 1940-1945 brachten nieuwe uitdagingen mee. Bij diverse gelegenheden tekende Scholten openlijk protest aan tegen maatregelen van de bezetter. Dat leidde in 1942 tot zijn ontslag - weliswaar met behoud van salaris, maar toch - en zijn verbanning uit Amsterdam. Maar in, dan wel vanuit zijn verbanningsoord (aanvankelijk een hotel in Valkenburg, Zuid-Limburg en later zijn eigen vakantiewoning in Hulshorst) gaf hij in die jaren nog steeds leiding aan een groep jongere geëngageerde personen, die nadachten over wat er na de oorlog zou moeten gebeuren om de rechtsstaat en de democratie weer op orde te brengen. Velen van hen zijn na 1945 op belangrijke politieke en/of bestuurlijke posten terechtgekomen. De oorlog had overigens ons land nog niet eens bereikt of Scholten had al een opstel geschreven *Over den toekomstigen vrede* (27 november 1939). Na de oorlog kon hij niet terug naar Amsterdam, zijn huis daar was gevorderd met het oog op de enorme woningnood. Hij werd dringend naar Den Haag geroepen, om daar leiding te geven aan de zuivering van het hoge ambtenarenapparaat en de rechterlijke macht.

Dan de kerkhervormer. Die rol is hierboven al kort aangestipt. Binnen de kerk leefden tegengestelde visies en stromingen en Scholten werd, vanwege zijn gezag en zijn irenische inborst, geroepen om leiding te geven aan het werk en te trachten de verschillende stromingen bij elkaar te brengen. Dat is hem gelukt. De nieuwe kerkorde kreeg pas in 1951, dus na zijn overlijden, haar beslag maar droeg wel in belangrijke mate Scholtens stempel.[6]

Tot slot de nationale figuur. Vanaf het einde van de oorlog tot aan zijn overlijden een jaar later heeft hij leiding gegeven aan de zuivering van het hoge ambtenarenapparaat en de rechterlijke macht. In die hectische en veeleisende periode brak hij tot overmaat van ramp na een ongelukkige val ook nog een heup.

Met het boek van Chorus heeft Paul Scholten de biografie gekregen die bij hem past: sober en ingetogen, en tegelijk waardig en voornaam. Graag sluit ik af met enkele van de slotzinnen uit het prachtige boek:

> "Hij was afkomstig uit de bovenlaag van de samenleving, maar het is zeker niet zo dat hij in zijn leven koos voor het behoud van wat hem zoal in de schoot was geworpen. Tegen de stroom van de tijd in verdiepte zijn geloof zich met de jaren en ging hij zich inzetten voor een kerk die midden in het leven moest staan. Hij hielp de rechtswetenschap vormen naar de eisen die de zich industrialiserende maatschappij stelde, werd een belangrijk criticus van de positivistische wetenschap en was zijn tijd vooruit met zijn kijk op de koloniale kwestie. […] Zijn tengere en wat broze lichaam stelde hij geheel in dienst van zijn intellectuele werk. […] Zijn grote plichtsbesef werd ten slotte - naast een zwakke gezondheid - mee de oorzaak van zijn vroegtijdige dood."

Rest voor mij nog één vraag. Scholtens echtgenote, Grietje Fockema (1876-1956), was intensief betrokken bij het werk van haar man. Zij komt in de biografie ruimschoots aan bod. Maar hoe is het haar vergaan na Scholtens overlijden? Dat is het enige puzzelstukje dat ik nog mis in het rijke beeld dat is opgetrokken in deze biografie.[7]

Wim Borst is coördinerend beleidsmedewerker op het ministerie van Justitie en Veiligheid. Hij schrijft een blog over Scholten op de site https://forumc.nl/christen-juristen-netwerk/.

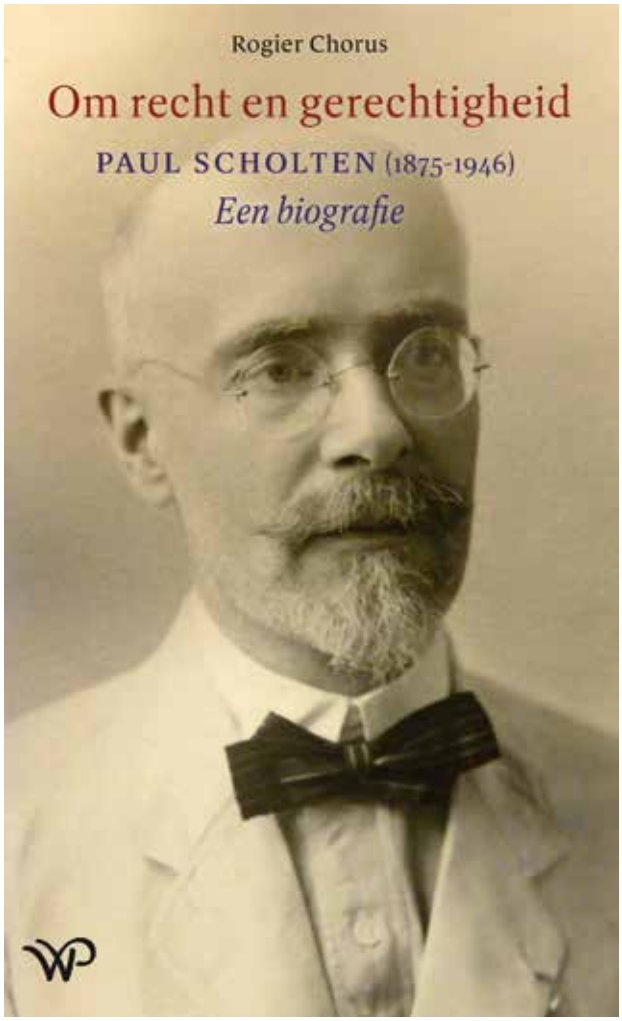

Om recht en gerechtigheid. Paul Scholten (1875-1946). Een biografie
Rogier Chorus
Walburg Pers 2022
376 pagina's, €29,99

Noten

1 E. Lissenberg e.a., *De actualiteit van Paul Scholten*, Ars Aequi 1996, p. v, 23.
2 Zie www.paulscholten.eu.
3 E.M. Meijers, Herdenking van Paul Scholten, *WPNR* 1975, nr. 5314, p. 474 (overdruk uit het *Jaarboek van de KNAW* 1947-1948).
4 Over Scholtens verhouding tot de 'ethische theologie' schreef Harry Groenenboom een opstel in de bundel *Recht en persoon*, Akkermans & Hunink Uitgevers 2013, p. 111-128 (getiteld *Over het 'ethisch' gehalte van Scholtens rechtstheologie*).
5 Ph. Kohnstamm, *Mensch en wereld*, Scheltema en Holkema's Boekhandel en Uitgeversmaatschappij N.V. 1947, p. v; idem, *Staatspaedagogiek of Persoonlijkheidspaedagogiek*, J. B. Wolters U.M. 1919.
6 Het werk van Scholten voor de herziening van de kerkorde is beschreven door Hélène Evers in haar afstudeerscriptie (1991), *Paul Scholten en de Commissie voor de beginselen van de kerkorde (1942-1944)* en vervolgens in een opstel *Kerkrecht bij Paul Scholten* in de eerdergenoemde bundel *Recht en persoon* (2013), p. 85-109.
7 Alles van Scholten is, zoals gemeld, te vinden op de site www.paulscholten.eu. Veel *over* Scholten is te vinden op de site van het Juristennetwerk van ForumC: https://forumc.nl/christen-juristen-netwerk/.

Is God deugdzaam?

Terzijde Emanuel Rutten

De klassieke deugdethiek draait weinig verrassend om het begrip deugd. Deugd betreft een morele houding die tot stand komt door levenskeuzes, gewoontevorming en oefening. Deugd hangt dan ook samen met ontwikkeling. Het is het gevolg van het streven naar volmaaktheid. Kan nu van God gezegd worden dat God deugdzaam is? Dit lijkt niet het geval. God is immers altijd al volmaakt. Van een morele ontwikkeling is in het geval van God geen sprake.

Bovendien stelt de klassieke deugdethiek dat de mens bij de geboorte slechts de *potentie* heeft om bijvoorbeeld rechtvaardigheid als duurzame houding te verwerven en zo rechtvaardig te worden. Iemand verkrijgt de deugd rechtvaardigheid dus pas wanneer na verloop van tijd deze potentie geactualiseerd wordt. In God zijn echter geen ongerealiseerde potenties. Niets in God wacht op actualisatie.

Kunnen we dan misschien zeggen dat alle potenties in God altijd al gerealiseerd of geactualiseerd zijn? Dit is echter onmogelijk indien we ons baseren op het klassieke *actus purus* begrip van God. God staat diametraal tegenover de eerste materie of *prima materia*. Deze materie is zuivere potentialiteit en dus volkomen vormloos. God is als het tegendeel hiervan zuivere vorm of zuivere actualiteit. Er zijn dus geen altijd al geactualiseerde goddelijke potenties. Want spreken over een goddelijke potentie is zoiets als spreken over een vierkante cirkel.

Maar is niet alsnog op God het begrip deugd van toepassing zolang we het element van de ontwikkeling ervan wegdenken? Dit is echter evenmin het geval omdat de gedachte dat de deugd een hebbelijkheid is die verkregen wordt door keuzes, gewoontevorming en oefening essentieel is voor het deugdbegrip. Deugdzaam zijn betekent niet slechts het hebben van een goede houding. Deugd hangt wezenlijk samen met karaktervorming. De deugd is leerbaar en als verkrijgbare kennis onderwerp van een *techne* of leervak. Dit alles is onlosmakelijk verbonden met de klassieke deugdtheorie.

God ontstijgt dus de deugd. De antieke deugdethiek, de dominante ethiek van de oudheid, kan daarom geen recht doen aan het morele van het goddelijke. Gods moraliteit is niet gelegen in het door ervaring beantwoorden aan een maat of standaard. Gods natuur is zelf de standaard. God is niet goed in de zin van deugdzaam, zoals we dat van mensen kunnen zeggen. God is goed *simpliciter* oftewel goed zonder meer en precies daarom dus mogelijkheidsvoorwaarde voor het überhaupt kunnen bestaan van deugden. God is het goede zelf en zo de ene maat voor alle mogelijke deugdzaamheid.